

УДК 1(091):167.2

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v051.2024.20>

П. А. Соболевський

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-6894-7244>

кандидат філософських наук, докторант

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЗАСТОСУВАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПОВСЯКДЕННОЇ МОВИ У СУЧАСНИХ ФІЛОСОФСЬКИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ (OL-ОРІЄНТАЦІЯ)

Вступ. Ключовий етап становлення філософії повсякденної мови припадає на середину XX століття і асоціюється з роботами Л. Вітгенштейна, Г. Райла, Дж. Остіна та П. Стросона. Як зазначають Г. Каппелен і М. МакКівер, незважаючи на суттєвий вплив цього методологічного напрямку на формування та розвиток аналітичної філософії, сьогодні складно знайти професійного філософа, який ідентифікує себе як представника цього руху. Більше того, ставлення до лінгвістичного аналізу у філософській спільноті залишається неоднозначним. Значна частина сучасних дослідників вважає методологічні підходи, розроблені в межах лінгвістичної філософії, хибними та дещо застарілими.

Метою статті є аналіз ключових закидів та аргументів критики філософії повсякденної мови, а також визначення місця та перспективи розвитку методологічних напрацювань філософів цього напрямку в сучасних філософських розвідках.

Виклад основного матеріалу. На думку Г. Каппелен і М. МакКівер, концепти повсякденної мови мають поставати центральними для більшої частини сучасних філософських досліджень. Свою аргументацію вони будують через відповідь на деякі аргументи проти концептів повсякденної мови, які викладені Д. Чалмерсом в роботі «Вербальні суперечки», а також через протиставлення їх методологічної позиції поглядам Т. Віл'ямсона на роль природної мови у сучасній філософії, яку філософ захищає у роботі «Філософія філософії».

В більшості наукових розвідках питання природного значення деяких термінів зазвичай не постає. Фізиків, які вивчають масу деякого тіла, мало цікавить природне значення поняття «маса», або ж природна ситуація, в якій зазвичай мовці застосовують поняття «маса». Біологи, які вивчають геном людини, не вивчають природне значення поняття «ген». Економісти, які опікуються проблемами інфляції, навряд в своєму аналізі звертаються до визначення природного значення поняття «інфляція». Г. Каппелен і М. МакКівер ставлять питання, чому в такому разі філософів має цікавити природне значення понять «знати», «вільно», «добро».

В багатьох напрямках філософського знання дослідження природного значення висловлювань надає досліднику значні переваги. Епістемологія вивчає природу знання та умови, за яких його можна отримати. Дослідники в цій галузі не обмежуються технічним визначенням поняття «знання» як відправною точкою своїх теоретичних досліджень. Натомість вони аналізують, що саме мають на увазі носії мови, коли використовують цей термін. Особливу увагу вони приділяють тому, як поняття знання відображене у звичайному мовленні.

Останні три десятиліття ключові дискусії та теоретичні підходи в епістемології значною мірою ґрунтуються на даних лексичної семантики поняття «знання». Це особливо помітно у дебатах між контекстуалістами, інваріантістами та релятивістами (зокрема, DeRose, 1992; Lewis, 1996; Cohen, 1999; Hawthorne, 2003; McFarlane, 2013). Важливе місце у цих дискусіях займає проблема скептицизму (наприклад, DeRose, 1996; Cohen, 1988).

Як зазначає К. ДеРоуз в роботі «Контекстуалізм і атрибуції знань»: «Контекстуалісти, звичайно, можуть не погоджуватися щодо того, які типи особливостей контексту висловлювання справді впливають на умови істинності атрибуцій знань і якою мірою вони це роблять. Я не буду тут вдаватися в це складне питання, хоча я віддаю перевагу більш «об'єктивним» характеристикам, таким як важливість бути правим і те, що було сказано під час розмови, і схильний не брати до уваги такі суб'єктивні риси як такі, що мають відношення до умов істини» [4 р. 916].

Подібні підходи застосовуються і в інших аспектах епістемології. Так, Дж. Стенлі та Т. Вільямсон (2001) стверджують, що «знати як» (knowing how) є різновидом «знати що» (knowing that), обґрунтовуючи свою позицію на основі семантики виразів, які мовці застосовують для позначення «знати як». Так, Дж. Стенлі та Т. Вільямсон в роботі «Знати як» вказують: «Багато філософів вважають, що існує фундаментальна різниця між знанням певного стану речей у світі, і знанням того, як щось зробити. Згідно з Г. Райлом, «знати як» є комплексом диспозицій (complex of dispositions). З іншого боку, знання – це не здат-

ність чи щось подібне. Швидше, знання – це відношення між мислителем і істинним станом речей у світі» [7 р. 411].

І. Рамфітт (2003) заперечує цю точку зору, використовуючи як аргумент різницю у вираженні понять знання-як та знання-що в таких мовах, як французька, давньогрецька та латинська. У роботі «*Ноу-хау (Savoir Faire)*» філософ зазначає: «У своїй статті «Знати як» Дж. Стенлі та Т. Вільямсон намагаються заперечувати погляди Г. Райла та інших, що знання, як щось робити, є особливим випадком знання того чи іншого випадку. На їхню думку, висловлювання (1) *Ганна знає, як їздити на велосипеді* є істинним, якщо і тільки якщо існує певний контекстуально релевантний спосіб *w*, і що спосіб *w* є способом для Ганни їздити на велосипеді». У цій замітці я не буду оскаржувати висновок Дж. Стенлі та Т. Вільямсона. Проте я хотів би пояснити, чому їхні аргументи на користь цього є досить непереконливими» [6 р. 158]. Таким чином, аналіз звичайної мови може і має відігравати важливу роль у сучасних епістемологічних дослідженнях.

Представники моральної філософії зазвичай не розпочинають власні наукові розвідки зі строгих визначень понять «добро», «зло» чи «обов'язок», і не будують на їх основі власні теорії. Натомість вони приділяють значну увагу тому, як ці поняття застосовуються у звичайному мовленні та які смисли в них вкладають мовці.

На початку XX століття Г.Е. Мур (1903) задав напрям етичним дослідженням, відстоюючи моральний інтуїтивізм, який наклав суттєві обмеження як на онтологію, так і на епістемологію цінностей. У відповідь на це, кілька десятиліть потому, логічні позитивісти та інші мислителі розробили некогнітивістські теорії цінності (зокрема, Дж. Аєр, 1936; Т. Стівенсон, 1944). Вони заперечували існування неприродної реальності, доступної для інтуїтивного пізнання. Відмовившись від таких онтологічних припущень, дослідники взяли на себе завдання пояснити природу моральних суджень і дискусій. Емотивізм, наприклад, стверджував, що моральні висловлювання є радше вираженням емоцій щодо частин природного світу, аніж відображенням якихось об'єктивних моральних властивостей чи станів речей.

М. ван Руйен в роботі «Моральний когнітивізм vs. Некогнітивізм» зазначає: «Емотивісти вважають, що моральні терміни у висловлюваннях функціонують насамперед для вираження емоцій і, можливо, також для того, щоб викликати подібні емоції в інших. Їх можна прочитати як припущення про те, що правильний спосіб пояснити значення таких термінів полягає в тому, щоб вказати, що вони є звичайними засобами для виконання певного виду мовленнєвої дії, яка, якщо вона щира, вимагає від мовця певного ставлення» [8].

Цей підхід започаткував дослідницьку програму, яка триває і досі. Вона спрямована на розуміння того, як моральні висловлювання, які з синтаксичної та семантичної точки зору схожі на фактичні твердження, можуть виконувати інші функції. Останні важливі дослідження в цій сфері включають роботи Шредера (2008), Чарлоу (2014) та Шовка (2015), а також інші праці, на які вони посилаються.

Зокрема, Н. Чарлоу у роботі «Логіка та семантика для імперативів» розгортає власний проєкт «Модального некогнітивізму»: «У цій статті я розроблю точку зору на семантику імперативів, яку я називаю модальним некогнітивізмом, щодо якої можна сказати, що імперативи мають умови істинності (принаймні диспозиційно), але щодо яких немає сенсу розглядати їх як виражаючі пропозиції (тому немає сенсу приписувати їм правдивість чи хибність). Ця точка зору протистоїть «когнітивістським» тлумаченням семантики імперативів, згідно з якими імперативи, як стверджується, виражають пропозиції, які потім зараховуються до пояснень відповідних логіко-семантичних феноменів» [3 р. 617].

Г. Каппелен і М. МакКівер зазначають: «Попри технічний характер багатьох дискусій, варто зазначити, що ці напрями філософування базуються на ретельному аналізі звичайних моральних суджень і дискусій. У межах цієї дослідницької програми неспроможність врахувати певні особливості природної мови, пов'язані з етичним словниковим запасом, вважається чинником, який має суттєві наслідки для всієї метаетики» [1 р. 4].

Філософи розуму, які досліджують природу віри, зазвичай не починають свої роботи з визначень понять «віра» чи «надія». Натомість вони прагнуть зрозуміти, що саме виражається мовцем в звичайній ситуації вживання висловлювання.

Значна частина сучасних досліджень спирається на лінгвістичні дані. Зокрема, вивчається, які вирази можна підставляти без зміни істинності в конструкціях форми «*вірю, що*». Також аналізується природа непрозорості висловлювань та двозначності, наприклад, у висловлюванні «*Джон вважає, що хтось у цій кімнаті є шпигуном*», що слугує доказом відмінності між віруваннями *de re* та *de dicto*. Ці дослідження сприяли значному розвитку філософії розуму, мови та логіки протягом останніх п'ятдесяти років. Важливі внески в цю сферу зробили Quine (1956), Kaplan (1968), Salmon (1986), Hawthorne & Manley (2012), Keshet (2010), Chalmers (2006) та багато інших авторів.

Е. Кешет в роботі «Розщеплена інтенціональність: нова теорія масштабу *de re* і *de dicto*» підкреслює: «Традиційна теорія інтенціональності (STI) є простою, елегантною та, здебільшого, емпірично адекватною. Однак кілька досить три-

можних контрприкладів до цієї теорії спонукали дослідників запропонувати альтернативи, такі як встановлення нульової ситуації (Percus 2000) або операторів дійсності (Kamp 1971; Cresswell 1990) у синтаксисі природної мови» [5 р. 251].

Філософи, які досліджують природу істини, зазвичай не починають свої роботи з формального визначення поняття «істинного», щоб потім будувати на ньому свої теоретичні міркування. Натомість їхня мета – описати значення звичайного предиката істинності (якщо він взагалі має визначене значення) та з'ясувати, що люди мають на увазі, коли використовують ці поняття. У цьому контексті значну роль відіграють лінгвістичні дані.

Наприклад, дефляційні теорії істини (зокрема, Horwich 1998, що спирається на ідеї Ramsey) ґрунтуються на спостереженні, що слово «істинний» використовується для узагальнення висловлювань (наприклад, у висловлюванні «*Все, що сказав Кріпке, було правдою*»). Відсутність додаткових незалежних фактів про природу істини (наприклад, її відповідності реальності) наближає до висновку, що така узагальнювальна функція вичерпує роль предиката «істинний».

Розглянуті вище випадки ілюструють, що значна частина фундаментальних досліджень у філософії здійснюється з опорою на підхід, який можна визначити як орієнтацію на звичайну мову (OL-Guided).

OL-орієнтоване дослідження

Г. Каппелен і М. МакКівер зазначають: «Дослідження вважається OL-орієнтованим, якщо його завдання полягає у вивченні та осмисленні тих аспектів реальності, які відображаються у певних виразах звичайної мови. При цьому аналіз відповідних мовних конструкцій відіграє визначальну роль у формуванні висновків» [1 р. 6].

Описані вище випадки не є винятками – подібний підхід характерний для багатьох якісних досліджень у сучасній філософії. При цьому OL-орієнтація не ототожнюється з класичною філософією повсякденної мови, яка зосереджується на поняттях на кшталт «форм життя» чи «граматичних правил». Водночас у певному сенсі вона залишається частиною цієї традиції.

Визначивши, що OL-орієнтація відіграє значну роль у сучасній філософії, постає питання щодо її доцільності: чи виправдане збереження цього підходу, чи більш продуктивним виявилось б створення спеціалізованої термінології, адаптованої до конкретних теоретичних завдань? OL-орієнтація розглядається не лише як корисний, а й як необхідний підхід. У подальшому аналізі буде розглянуто аргументи на користь цього твердження та представлено відповідь на можливі заперечення, подібні до тих, які висувалися Д. Чалмерсом щодо використання звичайної мови у філософії.

У статті Д. Чалмерса «Вербальні суперечки» представлено аргумент проти OL-орієнтації у філософії. Замість детального аналізу позиції Д. Чалмерса щодо вербальних суперечок, методу вилучення та підрядкового гамбіту, доцільно розглянути аргумент, який можна вивести з його роботи. Основний висновок цього аргументу полягає в тому, що OL-орієнтація є хибним підходом, і філософія не повинна на ньому ґрунтуватися.

Д. Чалмерс зазначає: «Аргументація спирається на концептуальний і властивісний плюралізм. Якщо мовний вираз *T* семантично виражає поняття *C*, то існує багато інших близьких понять *C*₁...*C*_n, і не слід вважати, що *C* має причинну, нормативну чи пояснювальну перевагу. Так само, якщо термін *T* позначає властивість *P*, в його околі завжди існуватиме безліч інших властивостей *P*₁...*P*_n, які можуть бути не менш важливими. Надання привілеїв конкретним поняттям або властивостям є необґрунтованим, тому філософія має розглядати весь спектр можливих концепцій та їх взаємозв'язків» [2 р. 539].

Як наслідок, формується принцип плюралістичної філософії, згідно з якою питання «Що таке *T*?» не повинно бути центральним у філософських дослідженнях. Оскільки висловлювання *T* не є принципово значущим більше, ніж його альтернативи, дослідження має зосереджуватися на аналізі всіх релевантних понять і властивостей, оцінюючи їхню причинну, нормативну та пояснювальну роль.

У застосуванні до поняття «знання» це означає, що не варто надмірно зосереджуватися на визначенні поняття «знає». Дискусія щодо того, яка саме з цих властивостей відповідає значенню англійського слова «знає», може залишатися відкритою, проте надмірна увага до цього питання, за Д. Чалмерсом, є філософськи необґрунтованою.

Цей принцип має ширше застосування: його можна використовувати щодо понять «свобода», «час», «мистецтво», «причинно-наслідковий зв'язок», «краса», «демократія» та інших фундаментальних філософських понять. Такий підхід дає змогу уникнути обмежень традиційної філософії повсякденної мови.

На думку, Г. Каппелен і М. МакКівер, заперечення Д. Чалмерса є неспроможним з двох важливих причин, обидві з яких підкреслюють важливість та необхідність використання філософії повсякденної мови як методології.

Заперечення проти Д. Чалмерса можна сформулювати так: не є надмірним звертати увагу на звичайне поняття «знання», оскільки саме це поняття використовують люди в повсякденній мові, коли вони говорять або мислять. Термін «знання» позначає те, що вони мають на увазі. Якщо людина піклується про те, про що говорять та думають інші, і якщо це знання відіграє важ-

ливу пояснювальну роль, то саме це поняття має бути в центрі уваги.

Це можна проілюструвати прикладами з роботи Т. Вільямсона «Знання та його межі». Центральною тезою цієї роботи є те, що знання є психічним станом *sui generis*, який не можна звести до поєднання істини, віри, виправдання чи інших елементів. Цей психічний стан має важливу пояснювальну роль, яка стосується різних аспектів, таких як твердження, докази та дії. Важливо те, що саме поняття «знання», а не інші варіанти цього терміну, має ці властивості. З іншого боку, «знання 1», «знання 2» чи інші варіанти не можуть пояснити ці явища так, як це робить природне значення поняття «знання» [10].

Висновки. Запропоноване розуміння обґрунтовує необхідність застосування філософії повсякденної мови:

(i) Якщо мета теоретизації у певній сфері полягає в тому, щоб зрозуміти, про що говорять люди, використовуючи поняття «знає», то необхідно з'ясувати значення цього висловлювання, оскільки саме це значення є суттю їхнього висловлювання.

(ii) Якщо мета полягає в тому, щоб зрозуміти, що думають і говорять люди, коли вживають термін «знає», то також необхідно зрозуміти значення цього терміну, оскільки воно є змістом їхніх розмов і думок.

Обидва ці підходи вимагають використання філософії повсякденної мови як методології для досягнення цієї мети.

Література

1. Cappelen H., McKeever M. In defense of ordinary language philosophy. *Metaphilosophy* №53 (2-3), 2022. P. 221–237.
2. Chalmers D. Verbal Disputes. *Philosophical Review* №120 (4), 2011. P. 515–566.
3. Charlow N. Logic and Semantics for Imperatives. *Journal of Philosophical Logic* №43 (4), 2014. P. 617–664.
4. DeRose K. Contextualism and Knowledge Attributions. *Philosophy and Phenomenological Research* №52(4), 1992. P. 913–929.
5. Keshet E. Split intentionality: a new scope theory of de re and de dicto. *Linguistics and Philosophy* 33 (4), 2010. P. 251–283.
6. Rumfitt I. Savoir Faire. *Journal of Philosophy* №100 (3), 2003. P. 158–166.
7. Stanley J., Williamson T. Knowing How. *Journal of Philosophy* №98 (8), 2001. P. 411–444.
8. van Roojen M. Moral Cognitivism vs. Non-Cognitivism. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2024 Edition), 2024. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/moral-cognitivism/> (дата звернення: 30.01.2025).
9. Williamson T. *The Philosophy of Philosophy*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2007. 332 p.
10. Williamson T. *Knowledge and its Limits*. Oxford University Press, 2000. 352 p.

Анотація

Соболевський П. А. Застосування філософії повсякденної мови у сучасних філософських дослідженнях (OL-орієнтація). – Стаття.

Методологія філософії повсякденної мови в останні роки починає відігравати ключову роль у сучасних філософських дослідженнях. Г. Каппелен і М. МакКівер аргументують свою позицію, спростовуючи критичні зауваження Д. Чалмерса в «Вербальних суперечках» та протиставляючи свої погляди методологічному підходу Т. Вільямсона, викладеному у «Філософії філософії».

У наукових дисциплінах, таких як фізика чи економіка, питання природного значення понять зазвичай не виникає. Натомість у філософії дослідження природного значення поняття відкриває важливі наукові перспективи. Це особливо важливо в епістемології, де аналіз природного застосування понять відіграє вирішальну роль у дискусіях між контекстуалістами, інваріантістами та релятивістами. Останні три десятиліття ці дебати значною мірою ґрунтувалися на лексичній семантиці поняття «знати». Схожий підхід застосовується і в моральній філософії. Наприклад, Г.Е. Мур започаткував інтуїтивістську традицію, яку згодом критикували емотивісти та когнітивісти. Останні наголошують, що моральні висловлювання слугують вираженню емоцій, а не опису об'єктивних фактів. Це підтверджують сучасні дослідження, зокрема роботи Н. Чарлоу та М. ван Руйена.

Філософія розуму також спирається на лінгвістичні дані. Дослідження вірувань, зокрема відмінності між *de re* та *de dicto*, свідчать про значення природної мови для аналізу мислення. Подібний підхід використовується у вивченні істини, де дефляційні теорії (наприклад, Горвіч, 1998) наголошують на функції узагальнення висловлювань. Таким чином, можна зробити висновок, що OL-орієнтовані дослідження, тобто дослідження значень природної мови, є не лише корисним, а й необхідним інструментом у філософії, зокрема:

(i) Якщо теоретизація у певній сфері спрямована на розуміння того, про що говорять люди, використовуючи поняття «знає», слід з'ясувати значення цього висловлювання, оскільки саме воно визначає суть їхнього мовлення.

(ii) Якщо ж мета полягає в осмисленні того, що люди думають і говорять, уживаючи термін «знає», також необхідно встановити його значення, адже воно формує зміст їхніх висловлювань і думок.

Ключові слова: філософія повсякденної мови, аналітична філософія, моральна філософія, епістемологія, OL-орієнтоване дослідження.

Summary

Sobolievskyi P. A. Application of the ordinary language philosophy in modern philosophical research (OL-orientation). – Article.

The methodology of ordinary language philosophy has increasingly played a pivotal role in contemporary philosophical research. G. Cappelen and M. McKeever defend their position by challenging D. Chalmers' critique in *Verbal Disputes* and contrasting their perspective with

T. Williamson's methodological approach outlined in *The Philosophy of Philosophy*.

In disciplines such as physics or economics, the intrinsic meaning of concepts is rarely questioned. However, in philosophy, exploring the natural connection between concepts offers significant academic insights. This is particularly relevant in epistemology, where analyzing how concepts are naturally applied is central to debates among contextualists, invariantists, and relativists. Over the past three decades, these discussions have largely revolved around the lexical semantics of the term "know". A similar approach is employed in moral philosophy, where G.E. Moore laid the foundation for the intuitionist tradition, later challenged by emotivists and cognitivists. The latter argue that moral statements primarily express emotions rather than describe objective facts—an idea supported by recent research, including the work of N. Charlow and M. van Rooyen.

Philosophy of mind also heavily relies on linguistic analysis. Studies on belief attribution, particularly

the distinction between *de re* and *de dicto*, highlight the significance of natural language in understanding thought processes. A similar approach is evident in theories of truth, where deflationary models emphasize the generalizing function of statements.

Consequently, research focused on the meanings of natural language (OL-oriented research) is not only valuable but essential in philosophical inquiry, particularly in:

(i) Understanding discourse: If theorization in a given field seeks to clarify what people mean when they use the concept of "knows" it is crucial to determine the meaning of the term, as it defines the essence of their statements.

(ii) Understanding thought: If the objective is to analyze what people think and say when using the term "knows" its meaning must be established, as it directly shapes the content of their statements and thoughts.

Key words: ordinary language philosophy, analytical philosophy, moral philosophy, epistemology, OL-oriented research